

Summary

This article deals with the problem of reproducing realia in a target language. This paper presents a new approach to the study of translation of culturally biased words or realia through transcription or translation, explication and other ways.

П. В. Кузько

ФОРМУВАННЯ ЕТНОЦЕНТРИЗМУ ЛЕКСИЧНОГО СКЛАДУ НІМЕЦЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ В УМОВАХ ПІВДНЯ УКРАЇНИ

Серед найбільш актуальних проблем лінгвістики останнього десятиліття на особливу увагу заслуговують питання національної специфіки мовних та мовленнєвих явищ, що дозволяють проникнути у глибини національного способу мислення або ментальності. Кожний етнос крізь притаманні йому мовні та культурні форми певним чином розвиває своє “національне обличчя”. Виникнення мовних національно-специфічних форм, які, по суті, й зумовлюють самотність національно-мовних картин світу, детермінується двома основними факторами:

1) фрагментом реального світу, який впливає на колективну свідомість етносу (мається на увазі природне середовище етнічного колективу та матеріальна культура артефактів, створена народом);

2) особливостями колективної етнічної свідомості, які виявляються в неоднаковості логічного оперування одними й тими самими реаліями зовнішнього світу, у різноманітності виявів “найвної” звичайної свідомості (насамперед її емоційно-оцінних, соціально-ціннісних, морально-етичних компонентів).

Не зважаючи на відносну новизну напрямку досліджень „концепт” знайшов широке застосування в різноманітніших галузях лінгвістичної науки. Можливо цьому терміну притаманне певна довільність вживання, пов’язана з розмитістю кордонів, злиттям із близькими за значенням та за мовною формою категоріями.

Лінгвокультурний концепт відрізняється від інших одиниць, що використовуються у лінгвокультурології, своєю ментальною природою. Якщо запропонована Г.Г. Слишкіним і В.І. Карасіком логосистема є, по суті, елементом значення слова і локалізується в мові, а введена В.В. Воробйовим лінгвокультурема визначається як одиниця межривнева, тобто не має визначеної локалізації, то концепт знаходиться у свідомості. Саме у свідомості здійснюється взаємодія мови та культури, тому будь-яке лінгвокультурологічне дослідження є одночасно і когнітивним дослідженням [1, с.14].

Важливою складовою концепту завжди є цінність, оскільки концепт служить дослідженню культури, а в основі культури лежить саме ціннісний принцип [1, с.15].

Найбільш актуальні для носіїв мови асоціації складають ядро концепту, менш значимі – периферію. Чітких границь концепт не має, у міру віддалення від ядра відбувається поступове загасання асоціацій. Мовна або мовленнєва одиниця, яка актуалізується, служить ім’ям концепту.

Лінгвокультурний концепт існує в індивідуальній або колективній свідомості. Будь-які елементи, відсутні у свідомості даного індивіда/групи, у структуру концепту даного індивіда/групи включатися не можуть. Слід погодитись з В.І. Карасіком, що у цьому сенсі виділені Ю.С. Степановим шари концепту варто розглядати як окремі концепти різного обсягу, а не як компоненти єдиного концепту [1, с.24].

Питання про взаємозалежність мови та мислення починає цікавити лінгвістів вже на початку XIX століття. Німецький мовознавець В. Гумбольдт стверджує, що в силу необхідності мислення пов’язане з мовою, тобто “мова – це орган думки.” Спосіб розглядання різних аспектів мови, що впроваджує Гумбольдт, підводить нас думки про зародження в лінгвістиці методу, за допомогою якого можна підійти до початкової єдності мови і мислення. Пізніше, з виникненням лінгвістичної теорії поля, заявляють про себе такі вчені, як Й. Трир і Л. Вейсгербер. Концепція Л. Вейсгербера, що ґрунтується на “законі поля”, пов’язана з одного боку, з поняттям “духовного проміжного світу” (geistige Zwischenwelt), з другого боку, з поняттям “рідна мова” (Muttersprache). Підкреслюючи значущість другого поняття, вчений порушує питання формування мовної картини світу, опис якої, з його слів, не уявляється без звернення до словесного поля. Саме через словесне поле можна прослідкувати, як мовна картина світу відбиває навколишній світ у системі понять [2, с.5].

На наше глибоке переконання, для сучасної антропологічної лінгвістики має стати розширене тлумачення терміна “мовна картина світу”, яке повинно відштовхуватися від того змісту, що його Гумбольдт вкладав у поняття “форма мови” [3]. Розрізняючи два типи мовної форми – внутрішню і зовнішню, Гумбольдт надає внутрішній формі першорядного значення, розуміючи її як внутрішню структуру мови в цілому, глибинний принцип її породження. Зовнішня форма мови, маніфестуючи і втілюючи внутрішню, закарбовує її в звуковій та семантичній (лексико-граматичній) мовних субстанціях. На наш погляд, сучасна лінгвістика потребує широкого осмислення поняття “мовна модель світу”. Традиційний підхід до інтерпретації мовної картини світу як конструкта, пов’язаного

насамперед і головним чином з лексикою конкретної мови, можна певною мірою вважати лінгвістичним анахронізмом. Ми категорично не згодні з тими вченими, які пропонують суто “вузьколексичне” розуміння мовної картини світу.

З огляду на широке розуміння змісту поняття “мовна картина світу” його визначення формулюємо в такий спосіб: національно-мовна картина світу (національно-мовна модель світу) є виражене засобами певної мови світовідчуття і світорозуміння певного етносу, ментальністю, вербалізована інтерпретація мовним соціумом навколишнього світу і себе самого в цьому світі.

Ментальність (від нім. Mentalität – склад ума) – сукупність психічних, інтелектуальних, ідеологічних, релігійних, естетичних і т. ін. особливостей мислення народу, соціальної групи або індивіда, що проявляється в культурі, мові, поведінці [4, с.471].

Уперше термін „ментальність“ у науковому значенні застосував англійський учений Р. Емерсон (1856 р.). Ознаки ментальності позначаються на звичаях, традиціях, людській поведінці, на діяльності в будь-яких сферах, особливо яскраво – у мові, мистецтві та літературі.

Мова як засіб спілкування між людьми у всіх сферах їх діяльності не може в певній мірі не змінювати всі свої рівні, але насамперед не може не поповнювати свій лексичний склад в залежності від умов, в яких вона функціонує [5, с.30]. Проникнення іншомовних слів в словниковий склад мови – явище закономірне і має історичне пояснення.

Відомо, що будь-яка держава, підтримуючи економічні, політичні, культурні та наукові зв'язки з іншими країнами, піддавалась їх мовному впливу. Разом з новими поняттями мова сприймала і нові слова.

Отже, під „мовною ментальністю“ ми розуміємо сукупність психічних, інтелектуальних, ідеологічних, релігійних, естетичних, етнічних та інших особливостей мислення народу, що проявляються в його мові. Ще І.Кант стверджував, що представників різних етносів хвилюють різні речі. Найяскравіше це виявляється у фразеологічних зворотах. Саме вони акумулюють звичаї, побут, вірування, уявлення, історію, світосприйняття кожного народу, а отже і його менталітет.

Дослідники відмічають, що фразеологія півдня України – це цінна лінгвістична спадщина, в якій відображене бачення світу, національна культура, звичаї та історія багатонаціонального народу. Як правило, фразеологізми запозичуються калькуванням за моделями, що існують у відповідних мовах. Фразеологізми-кальки – це словосполучення, які, ґрунтуючись на структурі іншомовної моделі, відтворюють її тими самими або близькими засобами рідної мови [6, с.160].

Деякі дослідники-лінгвісти вважають за необхідне розрізняти два явища: запозичення іншомовного слова, тобто факт введення іншомовної лексичної одиниці в мовлення, і засвоєння її.

Одною з найважливіших функцій мови є інформативна функція, сутність якої складається в передачі знань, причому, мовні знаки мають різний ступінь семіотичної глибини в процесі спілкування: від мінімального „найближчого значення слова” до широкого культурно-історичного фону, пов'язаного з „подальшим значенням слова”, за О.О.Потебнею [7].

Іншомовні слова – одні швидше, інші довше – інтегруються всіма підсистемами лексики, включаються в словотвірні структури і конфігурації, вступають в семантичні і логічні взаємовідносини з традиційними словами, асимілюють, якого б походження вони не були. І якщо це відбулося, то вони повинні підкорятися загальним закономірностям розвитку даної мовної системи, а саме: 1) іншомовне слово проявляє тенденцію до розширення своєї змістової структури; 2) дублетні запозичені слова, включаючись в семантичні поля і синонімічні ряди, поступово набувають семантичної самостійності. Запозичені слова проникають у всі сфери життя суспільства [8, с.27].

Так, на півдні України вживаються кальки з німецького фразеологізму sich den Kopf zerbrechen – ламати собі голову (над чим-н.); durch eine strenge Schule gehen – пройти сувору школу (життя); das fünfte Rad am Wagen – п'яте колесо до воза, а також скальковані німецькі прислів'я та приказки, наприклад: den Wald vor Bäumen nicht sehen – за деревами лісу не бачити; besser ein Sperling in der Hand als eine Taube auf dem Dach – краще горобець в руці, ніж голуб на даху; erst die Arbeit, dann das Spiel – спочатку праця, потім гра [9].

Доречним бачиться застосування аналітичного методу, в якому функціонально й структурно втілюється прагматика народного світобачення.

Будучи невід'ємним компонентом духовної культури, прислів'я та приказки, при всій своїй універсальності, проявляють в різних мовах певну специфіку вербалізації, обумовлену властивою мовцям суб'єктивністю інтерпретації навколишньої дійсності, що продовжує викликати зацікавленість.

Смність та інформативність є тими істотними властивостями мовного знака, які лежать в основі його найважливішої функції поряд з комунікативною та кумулятивною функціями. Мова виступає сполучною ланкою між поколіннями, є «сховищем» і засобом передачі позамовного колективного досвіду.

Насамперед, у лексиці відбиваються фрагменти соціального досвіду, обумовленого основною діяльністю народу. Існування тих або інших лексичних одиниць пояснюється практичними потребами. Зв'язок історії й культури народу з мовою особливо яскраво проявляється на фразеологічному рівні. Велика кількість прислів'їв та приказок відбивають специфічні національні риси, своїм корінням йдуть в глиб історії народу, його побут, звичаї, традиції.

Характерною є група фразеологізмів або сталих словосполучень, маркованих часом та змінами в суспільному житті, виникненням таких умов, у яких соціальна значимість слів настільки велика, що вона набуває рис символіки.

Джерелами аналізу мовного матеріалу послужили німецькі та латинські тлумачні, етимологічні, фразеологічні, пареміологічні словники [9; 10; 11]. Результати дослідження дозволяють зробити висновок про те, що одні шари лексики із соціальними й культурними факторами увійшли у мову більш активно, інші – менш. Часто національно-культурний зміст являє собою ядро системи фразеологічних одиниць, а периферійні рівні створюються різними видами конотацій.

Фразеологізми з культурним компонентом можна поділити на три групи:

1) безеквівалентні, 2) конотативні, 3) з фоновією функцією. Перші – слова, що служать для вираження понять, які відсутні в іншій культурі, і не мають прямих еквівалентів за межами мови, до якої вони належать. Друга група – це слова, які не просто вказують на предмет, але й несуть у собі ознаки його відмінних властивостей. Фонова лексика представлена словами або висловами, що мають додатковий зміст і супутні семантичні або стилістичні відтінки, які накладаються на його основне значення, зазвичай відомі відправнику і отримувачу повідомлення.

Складним і цікавим є випадок фоновієї лексики, де слова, що еквівалентні в понятійній сфері, мають розбіжності в іншій сфері за своєю семантикою. Розглядаючи значення слова розчленовано, як сукупність семантичних складників або семантичних часток, можна виділити лексичне тло, яке буде складатися з не понятійних семантичних часток (семем) та понятійних [12, с.65].

Аналіз фразеологізмів німецької та української мов показує, що національний характер та національна своєрідність порівнюваних мов підтверджуються наявністю в їх фразеологічному складі елементів стародавнього шару ядерної лексики. Так академік В.М. Жирмунський проводив дослідження мови німецьких колоністів півдня України в 20 роки минулого століття на прикладі частівок, які були створені на основі української та німецької мов: *Bei angenehmer Winterzeit ist das nicht doobe: Es ist bisweilen ein wenig kalt: мабуть буде тепло* [13, с.111].

Вище йшлося про запозичення фразеологічних одиниць з німецької мови, де всі компоненти є відповідними засобами української мови за іншомовною моделлю. Проте в українську мову проникли також вирази, де окремі складові частини зберігають форму, яку вони мають у рідній мові, наприклад: *Drang nach Osten – драңг нах остен, тобто натиск на схід (багатовіковий принцип загарбницької політики німецького уряду по відношенню до країн, які знаходяться на сході)*. Так, у виразі *Brüderschaft trinken – нити на брудершафт* запозиченому з німецької мови, слово *Brüderschaft* перенесено в українську без змін.

Цілком зрозуміло, що виникнення подібних висловів пов'язано не тільки з культурними звичаями, а й з спостереженням етнічних груп одна за одною.

В роботі даними прикладами доведено, що національно-культурний зміст лексики відіграє важливу роль у прикладному мовознавстві. Вивчення фонових знань, способів виділення культурного компонента значення є вагомим завданням, оскільки включення в лінгвістичний аналіз соціального виміру дає можливість глибше проникнути в саму природу мови, повніше виявити умови її функціонування й динаміку розвитку, дозволяє представити в новому світлі картину мови як суспільного явища.

Підсумовуючи, слід сказати, що жодна мова не розвивається ізольовано. Обмін інформацією між народами щороку стає все більш інтенсивним. В умовах міжмовних зв'язків однакові поняття все частіше виражаються (позначаються) схожими або навіть однаковими мовними засобами. Це стає можливим завдяки запозиченням.

Джерела та література

1. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс // <http://philologos.narod.ru/ling/karasik.htm>
2. Вапіров С. Ю. Аспекти вивчення національної ментальності в мовній системі та художньому дискурсі // Нова філологія. – 2001. – № 2(11). – Запоріжжя, 2002.
3. Гумбольдт В. фон. Характер языка и характер народа // Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры. – М., 1985.
4. Великий сучасний тлумачний словник української мови: 65 000 слів / За заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В.В. Дубічинського. – Х., 2006.
5. Уорф Б.Л. Отношение норм поведения и мышления к языку // Новое в лингвистике. Вып. 1. – М., 1960 // <http://www.philology.ru/linguistics/whorf-60.htm>
6. Розенталь Д.Э. Справочник по русскому языку. Словарь лингвистических терминов / Д.Э. Розенталь, М.А. Теленкова. – М., 2003.
7. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике // Звегинцев В.А. История языкознания XIX–XX веков в очерках и изречениях. – М., 1964. – Ч. 1.
8. Admoni W.G. Der deutsche Sprachbau. – М., 1986.
9. DUDEN – Das große Wörterbuch der deutschen Sprache. – Mannheim: Bibliographisches Institut & F. A. Brockhaus AG, 2000. (Die CD-ROM – Version).
10. <http://wortschatz.uni-leipzig.de/> – Wortschatz-Lexikon der Uni Leipzig.
11. <http://thesaurus.reference.com/> – Thesaurus.com, Synonym- und Antonymlexikon.

12. Кузько П.В. До питання про перспективність дослідження паремій // Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції "Науковий потенціал світу – 2006". – Дніпропетровськ, 2006. – Т. 12: Філологічні науки.
13. Жирмунський В.М. Общее и германское языкознание. – М., 1976.

Summary

The article deals with the idiomatic expressions taking into account the mentality content and contrastive-typological method, in particular, for investigation of the linguistic picture of the world that is the verbal interpretation by the linguistic societies of the surrounding world and people themselves in that world.

Е. О. Куш

АНГЛІЙСЬКІ ТА УКРАЇНСЬКІ ПАРЕМІЇ: ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ

На сучасному етапі розвитку лінгвістики та перекладознавства об'єктом особливої уваги науковців виступає дослідження взаємозв'язку мови та культури, аналіз етнокультурних особливостей спілкування представників різних націй. Це зумовлено як постійним розширенням міжкультурного діалогу, так і фактом усвідомлення неможливості пізнання етнонаціональної мови без урахування історичних, соціокультурних, ідіоетнічних особливостей існування її носіїв.

Традиція дослідження етнокультурних аспектів використання мови сягає ще античних часів, зокрема опису індійських вед Паніні та трактатів про природу мови представників Олександрійської школи. Проте про суто науковий характер таких досліджень можна говорити лише з 19 століття, починаючи з фундаментальних робіт з означеної проблематики В. фон Гумбольдта "Про розбіжності у будові мов та їх вплив на духовний розвиток людства" та "Про мову каві та острові Ява".

Ідеї видатного німецького мовознавця про "мову як носія духу народу" здобули подальший розвиток у працях американських етнолінгвістів та послідовно були викладені в гіпотезі лінгвістичної відносності Е. Сепіра та Б. Уорфа. Вказуючи на взаємозв'язок мовних та соціокультурних реалій, науковці наголошували на тому, що будь-яка мова є, у першу чергу, продуктом етнокультурного та соціального розвитку її носіїв, і тому вона визначає не тільки мислення, але й сам спосіб їх буття. Етнонаціональна мова, на думку дослідників, впливає на формування етнонаціональної культури, адже саме вона надає її творцям певний інструментарій.

Центральним об'єктом лінгвістичних розвідок сьогодення стає вербальний образ світу, що існує в свідомості носіїв тієї чи іншої етнокультури та розглядається науковцями як один із її основних компонентів. Провідне місце у зв'язку з цим займає вивчення національно-мовних картин світу. Зміст поняття "національно-мовна картина світу" полягає в тому, що в системі мови, зокрема в її лексиконі, відбиваються національно-специфічні особливості світосприйняття та бачення, осмислення та оцінки оточуючого світу, визначення свого місця в ньому певного етносу.

Джерелом вивчення ідіоетнічних, етнокультурних, національно-специфічних рис носіїв мови виступають, насамперед, паремії, в яких в експліцитній формі виявляється зв'язок мови з культурою етносу, з його національно-культурними цінностями та сценаріями комунікативної поведінки самих мовних особистостей. Так, аналіз пареміологічного матеріалу англійської та української мов свідчить, зокрема, про особливості відношення представників цих етнокультурних спільнот до категорій комунікативної поведінки. Проведемо зіставний аналіз:

Комунікативна категорія	Англійські паремії	Українські паремії
Кількість, якість, манера говоріння	<i>Many speak much who cannot speak little. He that talk much errs much.</i>	<i>Краще недоговорити, ніж переговорити. Наговорив сім мішків гречаної вовни та всі неповні. Казав та незав'язав. На городі бузина, а в Києві дядька.</i>
Ініціативність мовлення	<i>Speak when you are spoken to. Never answer the question until it is asked Ask no questions and hear no lies. Silly questions, silly answers. Not any question deserves the answer.</i>	<i>Язык до Киева доведет. Хто питає, той і знає. Щоб запитати не треба гроші мати. Питай та свій розум май.</i>
Говоріння та практична діяльність	<i>Doing is better than saying. Deeds not words. Good words without deeds are rushers and reeds</i>	<i>Найменше діло – балакати. Більше діло – менше слів. На словах – як на цимбалах, а на ділі – як на балалайці. Не так то він діє, як тим словом сіє. Не кажи гоп, поки не перескочиш.</i>